

Nemzetiségi konfliktusok és liturgikus nyelvhasználat a 19–20. században

Elemzési kísérlet Piliscsaba példája alapján

MAGYARORSZÁG TERÜLETÉRE a 18. század folyamán nagy számú, nem magyar etnikumú népesség érkezett, és a belső vándorlás is megváltoztatta az ország nemzetiségi viszonyait. Az új telepesek sok helyen külön települést, zárt közösséget alkottak, máshol azonban egymással keveredve éltek ugyanazon a településen belül. Dolgozatomban az egymás mellett élő etnikumok egymáshoz való viszonyát vizsgálom. Elemzésem elsősorban a nyelvi konfliktusokra összpontosít. A nyelv ugyanis egy olyan összekötő kapocs az embercsoportok történetében, amely már a nemzetté válás előtt is létezik, ugyanakkor a kialakuló nemzet azonosságtudatának is lényeges elemét alkotja.¹ A nyelvnek kitüntetett szerepe van egy etnikum hosszú távú fennmaradásában is.² Így a nacionalizmussal kapcsolatos fogalmi viták meghaladhatóak egy szélesebb időtávú vizsgálat érdekében, és a különböző fejlődési fázisok és az új típusú, modern nemzeti azonosságtudat egyértelmű megjelenése előtti folyamatok a maguk egységében vizsgálhatóak. A nyelvi konfliktusok elemzése tehát jogossá válhat anélkül, hogy a nacionalizmus jelenségkörének egészét vennénk szemügyre.³

A nyelvhez hasonló szerepe van a vallásnak is egy etnikum történetében. Az összetartozás- és azonosságtudat kifejezője, sőt egyedüli megjelenési formája is lehet, mint közösségalkotó tényező vagy mint ennek a közösségnek szervezeti kerete (egyház). Egy adott felekezet és etnikum ilyen összefüggésére több példát is találhatunk a történelmi Magyarországon. Az ortodox kereszténység elsősorban a román és a szerb nemzetiséghez kötődött, míg például az unitárius egyház tagjai vagy a reformátusok legnagyobb részben magyarok voltak. A zsidó-keresztény európai kultúrkörben a vallásban kitüntetett szerepe van a nyelvnek, írásbeli és szóbeli formájában egyaránt. Az anyanyelv, a nemzeti nyelv használatának kérdése számos konfliktus lényeges, akár központi eleme

¹ Lásd többek között: SMITH, 1995a. 17.

² Lásd pl. SMITH, 1995b. 32.

³ A vizsgálatnak a források is határt szabnak.

is lehetett. A protestáns egyházak kialakulásában ennek kifejeződését láthatjuk. Ez azonban kétirányú folyamat volt, hiszen például a nemzeti nyelven elkészített bibliafordítások visszahatottak az adott nyelv fejlődésére, azon keresztül pedig a nemzeti kultúra egészére. A protestantizmus vonatkozásában elfogadott és művelt a nyelvhasználat vizsgálatának területe. A római katolikus egyház esetében ez a fajta vizsgálat látszólag szűkebb keretek közé szorul. Itt is vizsgálható többek között a népénekek vagy a prédikációk nemzeti nyelven való megjelenése. Ugyanakkor a latin egészen a múlt századig kivételes jogokat élvezett. A 20. század második feléig, a második vatikáni zsinatig, a római katolikus liturgia nyelve a latin volt. A nemzeti nyelvnek azonban ekkor is volt tere a liturgiában. Az énekek, egyes könyörgések, a Szentírás és a prédikáció nemzetiségi nyelven hangzottak el. Míg tehát a reformáció már a 16. századtól bevezette a nemzeti nyelv használatát, a katolikus egyházban a liturgia nyelve a latin maradt ugyan, de egy szűk területen mégis használatos volt a nemzeti nyelv, és ez a szűk terület is lehetőséget adott nemzetiségi konfliktusok kifejeződésére.

Vizsgálódásom tárgyát Piliscsaba nemzetiségi konfliktusai képezik, a liturgikus nyelvhasználat szempontjából. A Piliscsabát körülvevő települések nemzetiségileg többé-kevésbé homogénnek tekinthetők az elmúlt három évszázadban. A 18. században kialakult viszonyoknak megfelelően közülük egyesek többségükben szlovák (Pilisszántó, Piliscsév), mások német (Pilisvörösvár, Pilisszentiván), ismét mások magyar (Tinnye) lakosságúak. Piliscsabán azonban ezek a nemzetiségek keveredve élnek egymás mellett. A lakosok a 19. század végéig szinte kizárólag római katolikus vallásúak voltak. Így a nemzetiségek közötti problémák egy egyházon belül jelentek meg. Piliscsaba azért is alkalmas egy általánosítható eredményekkel kecsegtető helytörténeti vizsgálat elvégzésére, mert éppen az a két nemzetiség élt itt együtt, amelyik a trianoni Magyarország két legnagyobb lélekszámú etnikuma volt. A Pilis ezenkívül olyan, nemzetiségek által lakott vidék, amely a fővároshoz közel fekszik, így a központból érkező hatások közvetlenebbül érvényesülhettek egykor és ma is. A vizsgálat időhatárait egyrészt a nemzeti nyelv liturgiában való használatának első helyi szintű szabályozása jelöli ki. Az illetékes ordinárius, a székesfehérvári megyés püspök az 1829-es egyházlátogatási jegyzőkönyvben rögzítette ezt. A második időpont 1948, a fordulat éve. Az ezt megelőző három évben gyökeresen megváltoztak a helyi etnikai viszonyok, a ki- és betelepítések a lakosság összetételének drasztikus átalakulását okozták. Emellett pedig a politikai változás, a szovjet típusú totális állam kiépülése a vallásnak szigorúan a magánélet körébe való száműzését hozta magával, így a helyi egyházi közösség élete elvesztette azt a közéleti jelentőségét, amelyet korábban birtokolt. Ráadásul a

nemzetiségek közötti konfliktusok a proletár internacionalizmus szemléletében egy letűnt kor meghaladott problémáiként szinte tabutémákká váltak.

Piliscsaba történetének vázlatja

Piliscsabát először 1263-ban említik az oklevelek. Ekkor már I. Moys nádor leszármazottainak birtokában volt. 1272-ben II. Moys nádor a falut a Nyulak szigetén lévő domonkos apácakolostornak adományozta.⁴ A kolostorban volt ugyanis apáca két lánya, Cecília és Judit.⁵ Ebben a kolostorban élt IV. Béla király lánya, Margit is. A kolostor birtokai ezért dinamikusán növekedtek a királyi család bőkezűsége folytán, és az ő példájukat követték olyan előkelő főurak is, mint Moys nádor.⁶ Piliscsaba a középkor folyamán a domonkos apácák birtokában maradt. Egy 1524-es oklevél még megerősíti őket kegyúri jogaikban.⁷ Buda török kézre kerülése után az apácák elmenekültek, a falu lakatlanná vált.⁸ II. Mátyás a domonkos apácák birtokait a pozsonyi klarissza kolostornak adta, így Piliscsaba is az ő tulajdonukba került.⁹ 1714-ben tértek vissza Budára a klarissza apácák. Újból felépített és óbudainak nevezett, valójában azonban a budai Várban lévő kolostoruk birtoka volt a falu egészen a rend 1782-es feloszlatásáig. Piliscsaba, miután 1808-ban József nádor a Vallásalaptól megvásárolta, Habsburg birtok lett.¹⁰ A következő jelentős változást 1895-ben az Esztergom–Budapest vasútvonal megnyitása hozta. A vasút mellett József Károly Lajos főherceg villatelkeket parcellázott ki birtokából és így létrehozta a későbbi Klotildligetet, amely 1925 és 1950 között önálló község volt.

Piliscsaba tehát 500 éven keresztül egyházi, szerzetesi birtok volt. A 19. század végétől története újra összekapcsolódott a szerzetesrendekével. 1898-ban a már említett József Károly főherceg vadászkastélyát ajánlotta fel rendház céljára a lazarista szerzeteseknek, akiket a községbe hívott. A misszióspapok Grazból érkeztek, többen közülük osztrákok vagy németek voltak. 1905-ben azután a vincés nővérek nyitották meg házukat. A nővérek a különböző karitatív jellegű egyesületeken keresztül hatottak a helyiek életére, és ők biztosítottak helyet az új templomnak is, amikor a kialakuló Klotildligeten önálló

---

⁴ GYÖRFFY, 1998. 628.

⁵ WERTNER, 1898. 119.

⁶ ZSOLDOS, 2001. 73.

⁷ DINNYÉS ET AL. 1986. 147.

⁸ FEKETE, 1943. 171.

⁹ OSZK Kt. Fol. Lat. 2027., 12. f.

¹⁰ MOL X 2. 37246. Libri Regii 62. köt., 497–500.

egyházközség alakult. 1929-ben a Szentségi Jézus Szolgálói Kis Társasága nyitotta meg üdülőjét, 1939-ben az angolkisasszonyok iskolája kezdett működni, végül a megváltós nővérek 1942-ben vásároltak házat maguknak. Az utóbbi négy szerzeteskongregáció Klotildliget területén telepedett le.¹¹ A katolikus egyház rajtuk keresztül is befolyással volt Piliscsaba életére.

A nemzetiségi viszonyok alakulása Piliscsabán

Buda török alóli felszabadulása után már az 1690-es évek közepén megjelentek a községben az új telepések, ők azonban továbbmentek.¹² Ebben az időben gyakori volt, hogy a helységek részletekben, hozzátelepítéssel alakultak ki, ahogy például Torbágyon is történt 1699-től.¹³ Az újabb hullámban Piliscsabára érkező telepések már egyetlen etnikumból valók, szlovákok voltak. Az 1714-ben összeírt 13 adózó jobbágy között egy magyar vezetéknevűt találunk, a többi szlovák.¹⁴ Az 1728. évi regnicolaris összeírás is többségükben szlovák nevű jobbágyokat sorol fel és csupán néhány magyar vezetéknevűt.¹⁵ A falusiak emlékezetében is a második, tartós betelepülési hullám maradt meg, az, hogy „a lakosságnak többsége tót volt”.¹⁶ Bél Mátyás feljegyezte, hogy a telepések nagy munkával létesítenek szántóföldeket az erdők helyén, azaz a 18. század harmincas éveire alakult ki a falunak az a területe, amely egészen a 19. század végéig alig változott.¹⁷ Az 1747-es egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a hívek mind szlovákok voltak.¹⁸ A svábok Mária Terézia idején jelentek meg, de az

¹¹ CSÍKY, 2001. 3–4.

¹² Pilisvörösvár, római katolikus anyakönyvek, 1695, 1699, 1700. MOL X 2117 A 457; Mivel a neveket hallás után jegyezték le, a keresztnévből és a kereszt- és vezetéknevű sorrendjéből arra következtethetünk, hogy magyarok is éltek Piliscsabán (pl. Korschá Janosch), ugyanakkor szlovák névvel is találkozunk (Mathias Gschibil), a nevek nagyobbik része azonban német (Ocker, Schuster, Schwarzenberger).

¹³ KOSÁRY, 1965. 33.

¹⁴ OSZK KL. Fol. Lat. 2027., 4. f. Ebben a névsorban már megjelenik a ma is Piliscsabán élő Drevenka család neve.

¹⁵ BOROSY, 1997. 167–171.

¹⁶ PESTY, 1984. 284.

¹⁷ BÉL, 1977. 126.

¹⁸ Veszprémi Püspöki Levéltár, Visitationes Canonicae. MOL X 4439. 10492. d.; Bár a jegyzőkönyvben azt olvashatjuk, hogy az összes hívő szlovák, a mellékelt összeírásban magyar neveket is olvashatunk. Az idegen nyelvi környezet miatt ez valószínűleg magyar nemzetiségű lakosokra utal, de a kérdés megválaszolását nehezíti, hogy az 1745-ben

1773-as *Lexicon locorum* még szlovák többségűnek mondja a falut.¹⁹ Ekkoriban azonban már jelentős sváb lakosság is élt itt. Az 1805-ös egyházlátogatási jegyzőkönyv már azt írja, hogy egyenlő mértékben használják a lakosok a német és a szlovák nyelvet.²⁰ Ettől az időponttól kezdve a németek száma kezdte meghaladni a szlovákokét, és a század végére, az 1880-as népszámlálás szerint már a lakosság 65%-a német anyanyelvű volt és csupán 23%-a szlovák.²¹ A századforduló környékén a magyar anyanyelvűek száma jelentős növekedésnek indult, 1910-re már meghaladták a szlovákok számát, ami elsősorban az új településrész, Klotildliget betelepülésének volt köszönhető. 1941-ben a lakosság 50,9%-a volt német, 35%-a magyar és 13%-a szlovák. A második világháború utáni, alább még részletesen tárgyalt lakosságcserék és kitelepítések következtében 1949-re a magukat magyar anyanyelvűnek vallók aránya 97%-ra emelkedett.²²

A 18. században és a 19. század első felében természetes volt, hogy az emberek több nyelven beszéltek, ismerték a velük együtt élő más nemzetiségek nyelvét is. Az 1770-es években Timkóczi Mátyás tanító szlovák és német nyelven is tanította írni-olvasni a gyerekeket.²³ Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek tanúsága szerint a plébánosok is beszélték ezeket a nyelveket.²⁴ Később a helyzet megváltozott. Egyre inkább csak a saját anyanyelvüket tanulták meg az emberek, és mellette esetleg még a világnyelvnek számító németet tanulták az iskolában. A nemzetiségi viszonyok megváltozása után, a 20. század közepén már gondot jelentett olyan papot találni, aki szlovákul és németül is beszélt.²⁵

Nemzetiségi konfliktusok az istentiszteleti nyelv kérdésében

Az első püspöki rendelkezés az istentiszteleti nyelv kérdésében 1829-ben született, amikor az egyházlátogatási jegyzőkönyvbe foglalták, hogy az ájtatossá-

---

elhunyt Szabados Ferenc plébánost szlovák anyanyelvűnek mondja egy összeírás (MOL X 7593. 34953/4. d.).

¹⁹ Összeírás, 1920. 166.

²⁰ MOL X 7593. 21184. d. Piliscsaba 1805

²¹ Összeírás, 1882. 204.

²² HORVÁTH ET AL. 2000. 155.

²³ SZABÓ, 1998. 60.

²⁴ MOL X 7593. 21184. d. Piliscsaba 1778, 1805

²⁵ SzfvPL No. 4512 – 1008/1941.

gokat felváltva német és szlovák nyelven fogják tartani.²⁶ Az 1870-es évekre azonban a nemzetiségi viszonyok olyan mértékben megváltoztak, hogy a sváb lakosok már nem fogadták el ezt a rendelkezést. 1871-ben a megyés püspöknek írt levelükben arra is hivatkoztak, hogy már az 1829-es döntés idején is több német élt Piliscsabán, mint szlovák, azonban a szlovák származású plébános miatt nem a nemzetiségi számarányoknak megfelelően döntöttek el a kérdést.²⁷ Ráadásul a tót hívek mind tudnak németül, a németek közül azonban csak kevesen tudnak tótul. Azt kérték a püspöktől, hogy a létszamarányoknak megfelelően három német és egy tót istentisztelet legyen havonta a vásár- és ünnepnapokon.²⁸ A német ajkú hívek többször sürgették a püspök választát.²⁹ A helyzet közben egyre romlott. Az egyik misén egy tót hívő odaszólt a plébánosnak, hogy tótul akar imádkozni, erre egy sváb emberrel összeszólalkoztak.³⁰ Nem lehetett tovább halogatni a döntést. Jekelfalusy Vince megyés püspök személyesen is ellátogatott a községbe. Végül úgy határozott, hogy az ájtatosságot kétszer németül tartsák meg, minden harmadik vásár- és ünnepnapon pedig tótul. Kérte továbbá a híveket, hogy *„főpásztori intézkedésünkben megnyugodva, mint jó keresztények és az Úrnak valódi hívei, testvéri szeretettel egyesüljenek az Úr hajlékában”*.³¹ A tót hívek azonban nem nyugodtak bele a döntésbe és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz fordultak a korábbi helyzet visszaállításáért. Annyira sérelmesnek tartották a kialakult gyakorlat megváltoztatását, hogy az egyházi keretből kilépve az állam beavatkozását kérték. Az állam azonban nem akart és nem is volt joga beleszólni liturgikus kérdésekbe, az egyházak belső ügyeibe, a püspök pedig nem változtatta meg álláspontját. A minisztériumhoz írt levelében kifejtette, hogy 962 német ajkú és 294 tót ajkú katolikus él Piliscsabán, tehát az istentiszteleti rend megváltoztatása szükségessé vált. A korábbi rend miatt a németek hátrányt szenvednek, amiről a helyszínen is megbizonyosodott. *„Ezen főpásztori intézkedésem a pilis-csabai tótajkú híveknek ha igazság és méltányosság által vezetetténe, annál inkább meg kellett volna nyugodniok, minthogy számarányukat tekintve szoros igazság szerint ily kedvező határozatot se várhattak volna”* – írta a minisztériumnak.³² A miniszté-

²⁶ MOL X 7593, 21184. d. Piliscsaba, 1829, 1. fej., 7. pont

²⁷ 1829-ben Gallovits Pál volt Piliscsaba plébánosa.

²⁸ SzfvPL No. 4512 – 792/1871. június 4.

²⁹ SzfvPL No. 4512 – 1461/1871., 1109/1872.

³⁰ SzfvPL No. 4512 – 748/1872. június 5.

³¹ SzfvPL No. 4512 – 1109/1872.

³² SzfvPL No. 4512 – 1346/1872.

rium tudomásul vette ezt a döntést, és kérte a püspököt, hogy utasítsa a tót ajkú híveket: nyugodjanak bele a rendezésbe.³³

Alig telt el húsz év, és a nyelvkérdés ismét felvetődött, igaz, egészen más okok miatt és más körülmények között. A lazarista atyákat József Károly Lajos Habsburg főherceg hívta Piliscsabára, akiknek átadta vadászkastélyát és kápolnát építtetett mellé. A szerzetesek Grazból érkeztek Piliscsabára. A kápolnát 1898-ban szentelték fel. Ebben az esetben is felmerült a kérdés, hogy az új kápolnában milyen nyelven mondják az istentisztelet azon részeit, amelyek nem latinul, hanem nemzeti nyelven hangzottak el. Steiner Fülöp székesfehérvári megyés püspök azt javasolta, hogy felváltva német és szlovák nyelven mondják az énekeket és könyörgéseket, valamint ha a hívek közötti egyetértést nem veszélyezteti, és a hívek így értik meg, magyarul is mondhatják.³⁴ A főpásztor nem erőszakolta rá döntését a hívekre, hanem arra törekedett, hogy a problémát helyi szinten oldják meg, kompromisszumot keresve. Medits Nándor lazarista házfőnök a püspök kívánsága szerint beszélt a plébános-sal, Melly Károllyal, aki azonban nem tartotta szükségesnek a tót nyelv használatát, mert szerinte kevés tót él a községben, egyébként is ők tudnak németül, de a svábok nem beszélnek tótul. A kápolna pedig nem plébániatemplom, nem a tótok fizetik a papot. A magyar nyelv használatára azonban nyáron szükség van a Budapestről érkező nyaralók miatt.³⁵

A káplán azonban a plébánostól eltérő véleményen volt. Szerinte májusban jó lenne minden héten egyszer, például csütörtökön tót szentbeszédet tartani. A lazaristák azonban nem tudtak tótul, így a káplán vállalta a prédikációk megtartását.³⁶ Ennek ellenére a lazarista házfőnök nem kívánta bevezetni a szlovák nyelv használatát, mert úgy gondolta, hogy ha egyszer elkezdik tótul mondani a szentbeszédeket, később ezen nem lehet változtatni, viszont nem lehetett tudni, hogy meddig lesz Piliscsabán tótul beszélő pap.³⁷ Ekkoriban tehát már nyelvi nehézségek támadtak, amelyek beszűkítették a megoldási lehetőségek körét. A lazarista kápolnában így német, nyaranta pedig szükség szerint magyar szentbeszédeket tartottak. Hamarosan másik káplán került Piliscsabára, Lechner János, aki nem tudott tótul. A piliscsabai tót hívek 1902-ben tótul beszélő káplánt kértek, mert „*mi édes anyanyelvünkön kívül más nyelv*

³³ SzfvPL No. 4512 – 1426/1872.

³⁴ SzfvPL No. 321 – 987/1898. ápr. 26.

³⁵ SzfvPL No. 321 – 987/1898. ápr. 27.

³⁶ Holeksy Ágostont, aki korábban Tökölön volt káplán, Angeli Márton vörösvári plébános kérésére helyezte a püspök a betegeskedő Melly plébános mellé. Angeli kifejezetten tót ajkú kisegítőt kért. (SzfvPL No. 4512 – 2617/1897.)

³⁷ SzfvPL No. 321 – 987/1898. ápr. 27.

vet nem értünk, vagy nem annyira – ilyenek is kevesen –, hogy azon a mi lelki bajainkat őszintén közölni tudnók anyanyelvünket nem értő lelkiatyánkkal.”³⁸ A levelet aláírók között³⁹ német vezetéknevű személy is van, ami egyrészt a két nemzetiség, a német és a szlovák keveredését mutatja, másrészt pedig ismét felveti a kérdést, amelyet már dolgozatom elején érintettem: meg lehet-e mondani a vezetéknev alapján, hogy ki milyen nemzetiségű.⁴⁰ A válasz rámutat a nemzeti-
ségi identitás nehezen megfogható voltára. A név és a nemzeti-
ségi tudat között nem volt egyértelmű megfelelés. A kiéleződött szituációban ugyanakkor egyre nehezebb volt a vegyes családokban élők helyzete, választaniuk kellett, hogy melyik etnikumhoz akarnak tartozni.

1903-ban újra fellángolt a vita az istentiszteleti nyelv kérdéséről. A német ajkú hívek, hivatkozva a népszámlálási eredményekre, melyek szerint a helyi katolikusok egynegyede tót és háromnegyede német, azt kérték, hogy három vasárnap német és egy vasárnap tót ének és szentbeszéd legyen a miséken. Leírták azt is, hogy a botránnyok elkerülése végett kérik a püspöki intézkedést. Szerintük az történt ugyanis, hogy újév napján ők, a német hívek, orgonás misézést kértek, amit a plébános meg is engedett. Később azonban a tótok is ugyanezt kérték, a plébános azonban állítólag sértő választ adott nekik. A kántortól mindkét nemzetiség az ő énekének kíséretét kérte, ezért a kántor nem orgonált. A mise kezdetén a németek és a tótok is elkezdtek énekelni a saját énekeiket, végül az evangélium felolvasásakor a németek engedtek, és utána csak a tótok énekeltek saját énekeiket.⁴¹ A tót hívek viszont úgy értelmezték az esetet, hogy régi szokás szerint azon a vasárnapon az ének és a prédikáció tóttul kellett volna, hogy legyen. Ők nem akarták más jogát megsérteni, csak a maguk jogát megvédeni. A püspök rendelkezését kérték, egyrészt, hogy rend legyen a templomban, másrészt, hogy „*mi gyengébbek védelmet és oltalmat keressünk Méltóságodnál, midőn az erősebbek sértik, elvenni akarják régi jogainkat*”.⁴² A két nemzeti-
ségi csoport kétféleképpen látta a történeteket. Míg a németek az etnikai arányok alapján akarták a kérdést rendezni, addig a szlovákok ezt nem fogadták el, mivel rájuk nézve kedvezőtlen döntés születhetett volna, és korábban megszerzett jogaikra hivatkoztak. Az arányok jelentős mértékű megváltozása miatt azonban nem lehetett figyelmen kívül hagyni az etnikai elvet.

---

³⁸ SzfvPL No. 4512 – 858/1902.

³⁹ Maszár István, Belik István, Belik György, Handler Jakab, Bélik Imre.

⁴⁰ Lásd 12. jegyzet.

⁴¹ SzfvPL No. 4512 – 92/1903.

⁴² SzfvPL No. 4512 – 181/1903.

A probléma megoldását egy egészen új tényező is nehezítette. József Károly Lajos főherceg piliscsabai uradalmából az 1895-ben megnyitott Esztergom–Budapest vasútvonal mellett villatelkeket parcellázott ki, létrehozva a lányáról elnevezett Klotild nyaralótelepet, a későbbi Klotildligetet, amely 1925 és 1950 között önálló kisközség volt. Az ott élő, Budapestről érkező nyaralók (hivatalnokok, ügyvédek, kereskedők) is megfogalmazták igényeiket az istentiszteleti nyelvvel kapcsolatban. Eszerint egyesületük, a Piliscsabai Clotild Nyaralótelepesek Egyesülete *„minden egyes tagja legfőbb kötelességének ismeri, hogy hazája nyelvének minden téren és minden helyen a fölényt biztosítsa (!), s a székesfőváros megmagyarodásának munkáját a környéke megmagyarosításával való hathatós törekvéssel elősegítse. Úgy véljük, ez hazafiúi kötelességünk. S miután tudomásunkra jutott, hogy Piliscsaba községben kizárólag német és tót nyelvű isteni tiszteletek tartatnak, hazafiúi kötelességünktől áthatva nem mulaszthatjuk el, hogy a viszonyoknak meg nem felelő és a magyarság eszméjével ellentétes ezen körülményre Méltóságod (ti. a megyés püspök – Cs. B.) figyelmét föl ne hívjuk.”*⁴³ Úgy gondolták, hogy a plébános öreg kora felmentést adhat a helyzet alól, de a püspöknek utasítania kellene az új plébánost, hogy csak magyar nyelvű istentiszteleteket tartson. Ha azonban ez nem lehetséges, legalább az iránt intézkedjen, hogy magyar nyelvű istentiszteletek is legyenek.

A századforduló magyarosítási hulláma így Piliscsabát is elérte. Az etnikai arányok és a szokásjog mellett egy harmadik tényezőt is figyelembe kellett venni a kérdés rendezésekor. Aki ezt nem akarta megtenni, könnyen a hazafiatlanság vádját vonhatta magára. A nyaralótelepesek közös érdekeik védelmére hozták létre egyesületüket. A középosztály tagjai voltak és a közérdek fogalmába a magyarosítást is beleértették. Képviselőjükben az egyesület alelnöke, Melly Béla írta a levelet. Melly budapesti ügyvéd volt, egyetemista korában a Szent Imre Kör tagja. A Kör a katolikus egyetemisták önképzésére és vallásos életének elmélyítésére alakult 1888-ban. Tagjai így egyrészt értelmiségi hivatásukra komolyan készültek, másrészt gyakorló vallásos életet éltek.⁴⁴ Melly, ahogy akkoriban sokan, nemzeti elkötelezettségébe az akár erőszakos asszimilációt is beleértette. Ismerhette a helyi viszonyokat, hiszen a piliscsabai plébános, Melly Károly unokaöccse volt, de az etnikai arányok és a nemzetiségi súrlódások nem befolyásolták abban, hogy a magyarosítás szándékát vallja a nyaralótelepesek képviselőjében.

⁴³ SzfvPL No. 4512 – 1019/1903.

⁴⁴ A Szent Imre Körről lásd Csíky, 2003.

Városv Gyula püspök⁴⁵ ebben a helyzetben olyan kompromisszumos megoldást keresett, amely nem bonyolítja tovább a német és szlovák hívek konfliktusát, ugyanakkor a magyar anyanyelvűek kérésének is szeretett volna eleget tenni. Ezért megkérdezte a lazarista házfőnököt, hogy az ő kápolnájukban lehetne-e vasárnaponként magyar énekes és szentbeszédes misét tartani. Így a plébániatemplomban bevezetett istentiszteleti rendet nem kellett volna megváltoztatni. Medits Nándor lazarista házfőnök azt válaszolta, hogy vasárnap reggel ½ 6-kor van konventmiséjük, amelyre sok helybeli is jár, egyre több az áldozó és gyónó. A nyaralók azonban erre a korai misére nehezen tudnának eljönni, viszont olyan kevés a misszióspap, hogy sokszor csak egy tartózkodik a rendházban, akinek viszont a helyi hívek és a laikus testvérek miatt korán reggel kell miséznie. Egyébként a nyaralótelepen legfeljebb 30 villát építettek föl, és a tulajdonosok nagy része nem katolikus, így 4-5 hívő járna misére, azok pedig kevesen lennének az énekléshez is. Ha miattuk későbbre tennék a misét, a helyi hívek nagy részének nem felelne meg az időpont.⁴⁶ Ezek után a püspök úgy döntött, hogy nem változtat az istentiszteleti renden azért sem, *„miváltán a Pilis-Csabán sajnálatomra uralkodó nemzetiségi surlódások miatt ott a jelenleg fennálló istentiszteleti nyelvrendnek megváltoztatása előreláthatólag kiszámíthatatlan következményeket vonna maga után”*.⁴⁷ A nyaralótelepesek igen rosszul fogadták a püspöki döntést. Levelükben arra hivatkoznak, hogy a *„csekély szám még nem lehetett volna feltétlen oka annak, hogy egy hazafias cél megvalósítása érdekében kínálkozó alkalom mellőztessék”*. Felhozták azt is, hogy sok gyermek is nyaral a Klotild villatelepen, akiknek lelki és hazafias épülése szempontjából különösen fontos a magyar nyelvű istentisztelet. *„Úgy véltük, hogy Méltóságod is mint a magyar püspöki karnak egyik előkelő tagja, hazafias kötelességeinek teljesítésében a részünkről előterjesztett kérelemben kínálkozó alkalmat két kézzel méltóztatik megragadni arra, hogy példáját mutassa a magyarosodás útjának és gyöngítse azt a súlyos vádat, hogy a főváros környékének magyarosodásában a katolikus egyház és annak szolgálói képezik a legnagyobb akadályt.”* Meg akarták szüntetni azt a *„természetellenes helyzetet”*, hogy a főváros közelében olyan községek vannak, ahol nincs magyar nyelvű mise. Azért is kérték ezt, hogy *„a gyermekek részére az alkalom és mód megadassék, hogy az iskolában felébresztett hazafias érzelmeiket ápolhassák s ne legyen okuk tűnődni azon mi az oka annak, hogy Magyarországon, hol az iskolai nyelv tisztán magyar, hol a magyar nemzetről, annak dicsőséges múltjáról tanulnak, – van község, hol vagy*

⁴⁵ Városv Gyula 1905-ben kalocsai érsek lett. Róla lásd GÓDÁNY, 2001.

⁴⁶ Medits Nándor házfőnök levele Városv Gyula püspöknek, 1903. július 11. SzfvPL No. 4512 – 1277/1903.

⁴⁷ Városv Gyula püspök levele Melly Béla egyesületi alelnöknek, 1903. július 24. SzfvPL No. 4512 – 1277/1903.

*németül vagy tótul, de soha magyarul az isteni tiszteletet nem tartják!*⁴⁸ A püspöki irodán, nem alaptalanul, kioktatásnak vették a levelet, de a döntést ez nem befolyásolta. Városey Gyula püspök a nemzetiségi számarányokat figyelembe véve, a kényes kérdést lehetőleg békésen akarta elintézni. Nem kívánta megbolygatni a korábbi istentiszteleti rendet, már csak azért sem, mert amikor Piliscsabán járt, a hívek majd-nem összeverekedtek előtte,⁴⁹ így láthatta, milyen indulatokat kavart fel az istentiszteleti nyelv ügye.

A két világháború között

Az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése és a történelmi Magyarország területének feldarabolása után gyökeresen megváltoztak a nemzetiségi viszonyok az országban. Korábban Magyarország lakosságának csupán a fele volt magyar nemzetiségű, 1919 után viszont a nemzetiségek a lakosság 10%-át sem érték el, bár az 1938 és 1941 közötti visszacsatolások miatt ez az arány 25%-ra emelkedett. Nagyságrendileg a trianoni országterületen Békés megye után Pest megyében élt a legtöbb szlovák (1930-ban a lakosság 1,4 %-a). A németek szétszórtan helyezkedtek el az országban. A trianoni döntés tehát a soknemzetiségű országot szinte homogénné tette. A határok mentén azonban az utódállamokban jelentős számú magyar kisebbség élt. Ezek a tényezők alapvetően meghatározták a két világháború között követett kormányzati nemzetiségi politikát, amelyben magyarosító tendencia érvényesült, ugyanakkor az asszimiláció is felgyorsult az első világháború után. Az ellenforradalmi rendszer a békeszerződés megkötése után fokozatosan leépítette, 1922-ben pedig meg is szüntette nemzetiségi ügyekkel foglalkozó minisztériumát, melynek feladatkörét a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztálya vette át. Külpolitikai megfontolásból kormánybiztosokat neveztek ki a nemzetiségek számára, így a szlovákoknak és a románoknak, majd a németeknek is. Az 1930-as évek elejére azonban csupán a szlovák kormánybiztos, Pechány Adolf maradt meg tisztségében. Az általa vallott álláspont megegyezett a hivatalossal: a trianoni Magyarországon nincs helye nemzetiségi mozgalmaknak, itt a nemzetiségeknek egyetlen lehetőségük van, a magyarosodás.⁵⁰

Pechány Adolf kormánybiztos körutazásokat tett a nemzetiségi vidékeken és jelentéseit elküldte a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályára. Infor-

⁴⁸ SzfvPL No. 4512 – 1773/1903.

⁴⁹ SzfvPL No. 4512 – 525/1925. Lattyák Nándor plébános levele

⁵⁰ TILKOVSKY, 1989. 3–8.

mációforrásai a községi elöljárókon kívül a helyi lelkészek voltak. Ez is mutatja, hogy a falusi értelmiség és vezetőréteg meghatározó tagjaként a lelkész és az egyházak szerepe milyen jelentős volt nemzetiségi ügyekben.⁵¹

Először Piliscsaba példáját vizsgálom meg, hogy azután a tanulságokat össze lehessen vetni a szakirodalomnak erre az időszakra vonatkozó megállapításaival. A nemzetiségi konfliktusok újabb fellángolása ismét a magyar anyanyelvű hívek nagyobb igényei miatt következett be. 1925-ben a pomázi járás főszolgabírája panasznapot tartott Piliscsabán. Ezen a hívek azt kérték, hogy változzon meg a miserend. Havonként a vasárnapokon kétszer német, egyszer tót és egyszer magyar nagymise legyen. Lattyák Nándor plébános sérelmezte, hogy erre a tárgyalásra őt nem hívták meg. Előadta, hogy 1921 óta minden hónap első vasárnapján 9 órakor egy magyar szentbeszédű és énekű orgonás kismisét tart, de arra olyan kevesen járnak, hogy egyszer nem is tartotta meg. Ezen kívül az irgalmas nővérek kápolnájában Klotildligeten minden vásár- és ünnepnap van magyar mise. A plébános szerint olyanok kérelmezték a magyar nagymisét, akiknek az nem lelki szükségletük, hiszen az uradalmi tisztviselők egy része német vagy tót, az intéző pedig evangélikus. Bosszankodva jegyezte meg, hogy inkább a templom karbantartásával kellene foglalkozniuk a tisztviselőknek. Személyes érdeket sejtett a menekült pomázi helyettes főszolgabíró buzgalmában, aki szerinte így akar érdemeket szerezni, hogy főszolgabíró lehessen. Lattyák félt a magyar mise miatti viszályoktól is. A környékbeli települések eseteit hozta fel példaként. Sárísápon 1923-ban hasonló ügy miatt a plébánost majdnem megverték, ablakait betörték, ezért lemondott és el is ment a községből. Dágon a századfordulón az első magyar mise után a német hívek 3–4 zsák német imakönyvet küldtek postán a plébánosnak, hogy imádkozzon maga, mert ők többet nem mennek templomba. Piliscsabán is voltak összetűzések: „*az én (ti. a plébános – Cs. B.) bevert ablakaím is beszélhetnének a hényes templomi nyelvkérdésről (...) Ezek hényes dolgok, ezek olcsó hazafias érdemek szerzésére nem alkalmasak.*”⁵² A kérelmezők a lakosság 1/5-éről beszélnek, valójában azonban összesen 100 magyar ajkú hívő lehet. Amikor bevezették a magyar kismisét, 56-an írták alá a nyilatkozatot, hogy járni fognak rá. Lattyák plébános ezért azt kérte a püspöktől, hogy vagy tartsa fenn a korábbi istentiszteleti rendet vagy küldjön ki egy magyar, német és tót tagokból álló bizottságot, amely aláírásokat gyűjtene, és azok alapján lehetne eldönteni a kérdést. A plébános személyét azonban hagyja ki, mert annak egyformán kell képviselnie

⁵¹ Uo.

⁵² Lattyák Nándor plébános levele Prohászka Ottokár püspöknek, 1926. január 1. SzfvPL No. 4512 – 525/1926.

minden hívét, pártokon felül kell állnia.⁵³ 1926. február 26-án a járási főszolgabíró újabb panasznapot tartott és ezen a különböző nemzetiségű lakosok megállapodtak az istentiszteleti nyelv kérdésében.⁵⁴ Ezt a döntést Prohászka Ottokár püspök is elfogadta, és elrendelte, hogy a korábban szokásos magyar kismise továbbra is tartassék meg, azon felül pedig a nyári hónapokban (májustól augusztusig) minden hónap első vasárnapján reggel 9 órakor legyen az esedékes nemzetiségi nagymise, utána pedig 10 órakor magyar szentbeszédű és énekű nagymise legyen. A délutáni litániákat ezeken a vasárnapokon is az esedékes, azaz a korábbi rendnek megfelelő nemzetiségi nyelven tartsák meg.⁵⁵ Az érzelmet felkavaró és súlyos vitákat kiváltó kérdést tehát sikerült tárgyalásos, megegyezéssel úton rendezni.

Nem egészen egy év múlva Lattyák plébános a leventék és az iskolás gyerekek miatt kérte a miserend megváltoztatását. Az év minden vasár- és ünnepnapjára, a nyári hónapok kivételével, amikor 10 órakor magyar nyelvű nagymisét tartanak, kérte egy reggel 8 órai orgonás, magyar énekes és szentbeszédes kismise megtartását. A leventék ugyanis ellógtak a misékről, nem érkeztek pontosan, mert az oktatók nem jöttek be velük a templomba. Vezetőik most kötelezték a fiúkat a misék látogatására, és a lazarista atyák segítettek a misézésben. Erre a 8 órai misére kívánták az iskolás gyermekeket is vinni, mivel közülük sokan hiányos ruházatúak voltak, így főleg télen nem lehetett őket arra kötelezni, hogy a másfél órás főistentiszteleten vegyenek részt. Azt is javasolta Lattyák Nándor, hogy nyáron ne legyen 8 órakor magyar kismise, hiszen 10 órakor úgyis van magyar nyelvű nagymise.⁵⁶ A püspök döntése előtt kérte a szentmisék nyelvi rendjét. A plébános 14 pontban részletesen leírta az 1928-ra érvényes rendet. A „kétszer német, egyszer tót” szabály pontos betartása miatt voltak „felezett” misék is, amikor a mise első fele német, a második tót és a szentbeszéd is kétnyelvű volt. Minden évben ilyen mise volt azonban az éjféli mise. Az ünnepek nyelvi rendje a szabály miatt évente változott. Még az úrnapi körmenet egyes oltárainál énekelt énekek tekintetében is megosztottak, egynél tót, a többi háromnál német nyelven énekeltek. Csupán egy pontot idézek annak érzékeltetésére, milyen szigorúan igyekeztek megtartani az arányokat: *„Községi ünnepeknél, körmeneteknél, ha szentmisének első fele német (mert ilyenkor felezve lesz a szentmise nyelvek szerint az énekek tekintetében), akkor a második fele tót, s ilyenkor a plébános a német körmenettel megy, s a tót körmenettel jön*

---

⁵³ Uo.

⁵⁴ SzfvPL No. 4512 – 896/1926.

⁵⁵ SzfvPL No. 4512 – 525/1926.

⁵⁶ SzfvPL No. 4512 – 2337/1927.

(mert mindig a németek is, meg a tótok is külön körmenetet vezetnek), s ez alkalmanként változik.”⁵⁷

A leventék és a gyerekek miatt megváltoztatott miserend újabb bonyodalmakat okozott. A nemzetiségek a reggel 8 órai magyar kismise bevezetését úgy értelmezték, hogy ezzel a német és tót miséktől és szentbeszédektől akarják a gyerekeket és a leventéket távol tartani, hiszen kötelező nekik azon a szentmisén részt venniük. Azzal fenyegetőztek a hívek, hogy evangélikus hitre térnek át és a helyi evangélikus istentiszteletekre fognak járni.⁵⁸ Emiatt semmiképpen sem javasolta a plébános a magyar nyelv szerepének növelését. Utalt a környékbeli nemzetiségi ellentétekre. Például Perbálon a svábok akarata ellenére magyar anyanyelvű férfit választottak kántortanítónak, ezért a svábok addig nem jártak templomba, amíg az Egyházmegyei Hatóság a választást meg nem semmisítette. Helyi példákat is említett a plébános. Amikor missziót akart szervezni a három nemzetiségnek három különböző helyen, a németeknek a plébániatemplomban, a tótoknak a lazarista kápolnában, a magyaroknak az irgalmas nővérek zárdájában, a tótok ellenállása miatt nem sikerült. Amikor az iskolatípusokra vonatkozó miniszteri rendelet 2-3 évvel korábban megjelent, 250 szülő írta alá azt a beadványt, amelyben azt kérték, hogy az iskolában a tanítás nyelve csak német és tót legyen. A magyar tanítási nyelv úgy maradt meg, hogy a plébános, aki az iskola gondnokságának elnöke volt, lemondott, így nem volt elnök, aki megtarthatta volna a gyűlést, amelyen a kérdésről dönteni kellett volna. Az 1918-as polgári forradalom idején mindhárom nemzetiségnek külön iskolája volt Pilisscabán.⁵⁹

Ekkoriban az irgalmas nővérek zárdájában is volt magyar nyelvű szentmise reggel 8 órakor, délután 3-kor pedig litánia, holott a nővérek egy része nem is tudott magyarul. Megvolt tehát a lehetőség magyar nyelvű szentbeszéd hallgatására, de a magyar anyanyelvűek közül csak kevesen jártak a magyar misére, ami mutatja, hogy nem volt igény erre.⁶⁰

A fentebb említett nemzetiségi elkülönülés nem volt új jelenség a község életében. Már 1851-ben bonyodalmat okozott. A község kálváriadombján új keresztet állítottak fel, azonban a német híveknek ez nem felelt meg. Összehívták gyűlésüket és saját kálvária felállítását határozták el egy másik helyen.⁶¹ Az új kálvária fel is épült 1852-ben a helyi német ajkú hívek adományaiból. A nemzetiségeket vagyoni különbségek is megosztották. Míg a német gazdák

⁵⁷ SzfvPL No. 4512 – 103/1928.

⁵⁸ Klotüldlígeten az 1924-től működött az evangélikus Fébé Diakonissza Egylet.

⁵⁹ Lattyák Nándor plébános levele a püspökhöz, 1928. február 5. SzfvPL No. – 103/1928.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ SzfvPL No. 4512 – 174/1851.

tehetősebbek voltak, addig a tótok között sok volt a szegény ember, aki nap-számosként, mezőgazdasági vagy gyári munkásként kereste kenyerét.⁶² Az elkülönülést jelezte az is, hogy a községben két rózsafüzér társulat volt, egy német és egy szlovák.

Piliscsabán általánosságban ugyanolyan volt a helyzet, mint a szlovákok által lakott környék más falvaiban, bár néhány kérdésben jobb volt a nemzetiségek helyzete, ami számarányukkal állhat összefüggésben. A 19. század nyolcvanas éveitől a szlovákok lakta falvakban elkezdtek áttérni a katolikus templomokban az evangélium és a szentlecke magyar nyelven való olvasására, a magyar nyelvű prédikációkra, imákra, egyházi énekekre. Az első világháború idejére sok helyen már csak a magyar nyelvet használták. Ahol a szlovákok nem csak magyarokkal, hanem németekkel is együtt éltek, mint Piliscsabán, a miséken az egymást követő vasárnapokon váltakozva használták a nemzetiségi nyelvet. A szlovákok idegenkedtek a német nyelvű miséktől, a németek pedig a szlovák nyelvűektől, így többször tüntetőleg ki is vonultak azokról, ahogy Piliscsabán is történt. Az egyházi hatóságok áthidaló megoldásként, közvetítő nyelvként a magyart ajánlották, ugyanakkor ez magyarosítási lehetőséget is jelentett.⁶³ A Székesfehérvári Egyházmegye püspökeinek azonban nem állt szándékában a magyarosítás. Amint fentebb is írtam, már a századfordulón visszautasították a magyarosítási törekvéseket és később is kompromisszumos, minden nemzetiség számára elfogadható megoldások kialakítására törekedtek. Ennek ellenére gyakori volt, hogy a nézetkülönbségeket nyíltan kifejezésre juttatták a különböző nemzetiségi csoportok.

Nyelvi viszonyok a két világháború között

1929-ben a lazarista atyák népmissziót tartottak három nyelven, egy hétig magyarul és tótul és egy hétig németül. A misszió felemás eredményeket hozott. Megállapíthatták, hogy „a piliscsabai tótnyelvű misszió az idén tartott missziók egyik legszebbike”. A német misszióval azonban gondok voltak. Sokan bejártak a fővárosba dolgozni, ezért nehezen tudtak időt szakítani a gyónásra, bár a szentbeszédeket szorgalmasan látogatták. „Az általános baj azonban úgy látszik az, hogy a nép jó része nem érti már az irodalmi német nyelvet és magyarul sem tudnak még annyit, hogy a szentbeszédet megértsék. Ilyenkor tűnik ki, mily nagy akadálya a lelki-

---

⁶² TILKOVSKY, 1989, 112.

⁶³ Uo. 17–18.

pásztorokodásnak a többnyelvűség” – panaszkodtak az atyák.⁶⁴ Az asszimiláció átmeneti fázisában éltek a nemzetiségek. Otthon még anyanyelvükön beszéltek, de munkahelyükön az érvényesüléshez szükséges volt a magyar nyelv ismerete.

1939 őszén nyílt meg az angolkisasszonyok koedukált iskolája Klotildligeten, amely kezdetben polgári iskolai előkészítő tanfolyamként működött, majd az 1942/43-as tanévtől végleges nyilvánossági jogot kapott, és így már polgári iskolaként működhetett. Az iskola felállításának egyik indoka az volt, hogy a német ajkú és vallástalan vidéken a korszak neveléspolitikájának két alapelvét, a tanulók valláserkölcsei és hazafias nevelését érvényre juttassák. Ez az indok később is előkerült, amikor a szerzet pénzt kért a minisztériumtól: *„rendtagjaink hihetetlen erőfeszítéssel küzdenek ezen a németajkú és meglehetősen vallástalan vidéken. Ehhez a hazafias, szociális és kultúr munkához kérem Nagyméltóságod hegyes támogatását”* – írta a miniszternek a tartományfőnöknő 1944-ben.⁶⁵ A vallástalanság vádja nem volt igaz, hiszen éppen ekkoriban építettek egy új templomot Klotildligeten. A nemzetiségi viszonyokról alkotott kép azonban közel állt a valósághoz. Shvoy Lajos megyés püspök is ezt az érvet hozta fel abban a levelében, melyben támogatta, hogy nyilvánossági jogot kapjon az iskola: *„az iskola igen szép missziót tölt be, amikor az erősen nemzetiségi jellegű vidéken hagyományos keresztény szellemben neveli az ifjúságot.”*⁶⁶ Tudjuk azonban azt, hogy a helyi és környékbeli német ajkú lakosok is kérték az iskola felállítását, ami arra utal, hogy nem a magyarosítás szándéka vezette az angolkisasszonyokat az intézmény felállításában, de a kultuszminisztériumtól ezzel az indokkal lehetett pénzt szerezni.⁶⁷

Az iskolában komoly gondot okozott, hogy a gyerekek nem tudtak megfelelő szinten magyarul. A magyar nyelvkészség és helyesírás hiányosságait az iskoláról készült tankerületi főigazgatói jelentések többször is kifogásolták. A gyerekek rossz tanulmányi eredménye és ezek a hiányosságok összefüggésben állhattak egymással. Az egyik osztály osztályfőnöke szerint: *„Az osztály legnagyobb részben gyenge tehetségű tanulókból áll, akiknek nagy erőfeszítésbe kerül a közepes nivóra való törekvés is. Szorgalom, igyekezet sokban van, de kevés az önbizalom s nem mutat a feleletük. Kifejezőképességük csekély, sokat küzdenek a magyar nyelvvel.”*⁶⁸ Az első osztály osztályfőnöke is azt mondta diákjairól, hogy *„a tanulók nagy*

---

⁶⁴ Szent Vince, 1930. 131.

⁶⁵ Csíky, 2002. 157.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo. 156–158.

⁶⁸ Csíky, 2002. 162.

része német és tót anyanyelvű s így nem bírják tökéletesen a magyar nyelvet”.⁶⁹ Lindmayer István hittantanár pedig „a magyar helyesírást kifogásolja a tanulóknál. Keveset beszélnek magyarul, ami nagyon meglátszik a kisebb dolgozataikon is.”⁷⁰ A gyerekek tehát egymás között és otthon németül vagy szlovákul beszéltek. Így nem meglepő, hogy helyesírásból és magyar nyelvi kifejezőképességéből mutatták a legrosszabb eredményeket. Az 1942/43-as tanévben 44% volt a német anyanyelvű és 15% a szlovák anyanyelvű diákok aránya.⁷¹

Az 1940-es években már nagyon nehéz volt három nyelven beszélő papot találni. 1941-ben még az is gondot okozott, hogy olyan lazarista atyát helyezzenek Piliscsabára, aki alkalmas a plébánia vezetésére és németül is tökéletesen beszél. Így amikor Lattyák plébános halála után a lazaristákra bízta a püspök a plébánia vezetését, a tartományfőnök, Janisch Mihály vállalta az adminisztrátori tisztséget.⁷²

A második világháború után

1945-ben így jellemezte a helyzetet Janisch Mihály tartományfőnök: „*pasztorális nehézségeink vannak. Német anyanyelvű híveink el vannak keseredve. Várják állandóan a deportálást vagy internálást. Kedvetlenné. Amilyen szépen fejlődött a harcok alatt, húsvét előtt a hitélet, annyira visszasüllyed minden. Bántja őket, hogy anyanyelvükön nem imádkozhatnak és nem énekelhetnek. Ezért sokan el sem mennek a templomba. A tótok meg uralkodnak, a községháza az övék, foglalják, ill. igénylik a svábok földjeit, oly nagy urak, hogy most már a jó Isten sem kell nekik.*”⁷³ Az adminisztrátor, Ruzsik Vilmos, teljesen elkedvetlenedett emiatt. Ő volt az egyetlen tót lazarista, de mást akart helyette adminisztrátornak Janisch. „*Az is nagy baj, hogy a tót fiatalság mind a Madisz-ban van, míg a sváb és magyar legények a katólikus legényegyesületben. Ezért állandó a surlódás.*”⁷⁴ A fiatalságot tehát megosztotta az újonnan alakult baloldali és a már régóta működő jobboldali ifjúsági szervezetekhez való viszony, és a megosztottság a nemzeti hovatartozás mentén alakult ki. Ezt nagyban befolyásolta a németek várható kitelepítésétől való

⁶⁹ Uo. 163.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

⁷² SzfvPL No. 4512 – 1008/1941. Adminisztrátor: egy plébánia vezetését szerzetes csak ebben a minőségben láthatja el.

⁷³ Janisch Mihály lazarista tartományfőnök a püspöknek, Bp., 1945. szeptember 25. SzfvPL No. 4512A – 1436/1945.

⁷⁴ Uo. A Madisz mellett a KALOT helyi szervezetéről van szó.

félelem. Kiéleződtek az ellentétek a szlovákok és a németek, az újonnan betelepítettek és a már itt lakó nemzetiségek között. Teljes volt a zűrzavar abban a bizonytalan helyzetben, amikor a svábok nem tudták, mikor fogják kitelepíteni őket, a szlovákok pedig vártak az áttelepülésre. A németek kitelepítése a kommunista párt pozícióit erősítette.⁷⁵

1946. március végén telepítették ki Piliscsabáról a sváb lakosság jelentős részét.⁷⁶ Helyükre mezőkövesdi, szolnoki és rákóczipfalvai szegényparasztokat telepítettek. 1947-ben települtek át önként a szlovák anyanyelvű lakosok Csehszlovákiába, és ezzel egy időben kerültek kitelepített felvidéki magyarok a községbe.⁷⁷ A nemzetiségi viszonyok így jelentősen megváltoztak, azonban a nemzetiségi kérdés továbbra is napirenden maradt, még az 1950-es évek végén is figyelembe vették a tanácsi tisztségek betöltésénél.⁷⁸

Piliscsaba lakossága a változások után is többségében katolikus vallású maradt. Az 1949-es népszámlálás szerint a lakosság 77,9 %-a, 3618 fő volt római katolikus.⁷⁹

1947-ben a szlovákul tudó Ruzsik Vilmos helyett Kornacker Jakab lett az adminisztrátor, de továbbra is Ruzsik Vilmos tartotta a szlovák szentbeszédet. A tót nyelv kérdése megoldódni látszott, hiszen a szlovákok Csehszlovákiába akartak költözni.⁸⁰ A sváb kitelepítés folytán a hívők száma jelentősen megcsappant. Az új telepésekkel megbeszélték a misék rendjét, akik közül azonban egyre kevesebben jártak misére.⁸¹

1948-ban a felvidéki magyarok kérték az adminisztrátortól a szlovák misék megszüntetését, amit ő nem javasolt, mert szerinte majd az idő megoldja a kérdést, és a szlovákok maguk jönnek rá, milyen kevesen vannak.⁸² A spontán asszimiláció valóban felgyorsult a második világháborút követő években. Míg az öregek ragaszkodtak a régi szokásokhoz, addig a fiatalok a magyar nyelvű misére jártak. *„A felvidékiek kérelmét nagyban befolyásolja az a körülmény, hogy őket kiutasították s erre magyar földön is szlovák nyelvet hallanak, s félő, hogy esetleg a bosz-*

---

⁷⁵ PSZL 274. f. 17/48. 6e., 93.

⁷⁶ HAUCK, 2001. 176–180.

⁷⁷ DOBROVITSNÉ, 1970. 11. A felvidéki magyarokat a következő községekből telepítették ki: Fűr, Kürt, Perbete, Kőhidgyarmat, Kőbölkút, Nyitranagykér, Pozsonyvezekény, Komárom. (Piliscsabai Polgár, 1997. június, 7.)

⁷⁸ PML XXIII. 806. b. 5. köt. Piliscsaba, vb-jegyzőkönyvek, 1957. január 21.

⁷⁹ KEPECS, 1995. 79. és KEPECS, 1996. 58. Ekkor még éltek a községben lazarista szerzetesek, de az ő létszámuk nem befolyásolta jelentősen a vallási viszonyokat.

⁸⁰ SzfvPL No. 4512 – 293/1947.

⁸¹ SzfvPL No. 4512 – 1855/1947.

⁸² Kornacker Jakab adminisztrátor levele a püspöknek, 1948. január 16. SzfvPL No. 4512 – 230/1948.

szű mozzanata is belejátszik a dologba” – írta a püspöknek az adminisztrátor.⁸³ A kérdés megoldására azt javasolta Shvoy Lajos megyés püspök az esperesnek, hogy tárgyalja meg újból a kérdést az adminisztrátorral a püspök javaslata alapján. A javaslat a következő volt: úgy oldják meg a kérdést, mint ahogyan más plébániákon megoldották a kisebbségi és kihalóban levő nyelv istentiszteleti kérdését: minden vásár- és ünnepnapon reggel 7 vagy 8 órakor legyen egy mise rövid nemzetiségi szentbeszéddel.⁸⁴ Az esperes ez alapján tárgyalt a plébánossal, majd a gondnokság⁸⁵ tagjaival. A tanácskozássra nők és nem gondnoksági tagok és szlovákok is elmentek, barátságos hangnemben folyt a beszélgetés. Megállapították, hogy reggel 7-kor van magyar kismise a lazaristáknál, ide jár vasárnaponként sok háziasszony, ahogy ez a századelőn is volt, a plébániatemplomban 9-kor van nagymise, 11-kor csendes, azaz orgona és éneklés nélküli mise, amelyet 1947 őszén vezettek be. A nagymisére mennek az iskolások is, így az elüldözött felvidéki magyaroknak fájhat, hogy gyermekeiknek szlovák misére kell járniuk. Ez után azt kérte az esperes a püspöktől, hogy állítsa vissza azt a régi rendet, amely ősz előtt volt: 8-kor magyar kismise, amelyre az iskolások is járnak, 10-kor nagymise, ez minden harmadik vasárnap szlovák nyelvű. Egyébként mindenhol megtartották az istentiszteleti rendet, ahol kitelepítés történt.⁸⁶ A szlovák hívek is panaszkodtak, így az esperes ajánlása szerint szabályozta a kérdést a püspök május 18-án. A új rend bevezetését a plébános kérésére a püspök elhalasztotta október 1-jéig.⁸⁷

Október 14-én gondnoksági ülést tartottak a kérdés végleges rendezésére. Azt javasolták, amit egyébként később a püspök is jóváhagyott, hogy vasárnap 9-kor és 11-kor legyen mise, a 11-es minden harmadik vasárnap szlovák, ahogy eddig is. Azzal indokolta meg a gondnokság a javaslatot, hogy a lazarista kápolnában tartott ½ 7-es misén főleg édesanyák vesznek részt, akik így a 8 órás misére nem tudják időben elindítani a gyermekeiket. A 9-es misét főleg férfiak látogatják. Nekik azért jó a 9 órás időpont, mert a különböző közigazgatási, pártvezetőségi és egyéb gyűlések 10-kor kezdődnek, ráadásul a férfiak nagy része kora reggel indul munkába Budapestre és este ½ 9-kor ér haza.

---

⁸³ Uo.

⁸⁴ Shvoy Lajos püspök levele Angeli Márton esperesnek, 1948. január 27. SzfvPL No. 4512 – 230/1948.

⁸⁵ Piliscsabán ekkoriban az egyházközségi képviselőtestület helyett gondnokság működött, mivel a lakosság folytonos változása miatt nem tartottak választásokat az előző képviselőtestület mandátumának lejárta után.

⁸⁶ Angeli Márton esperes levele Shvoy Lajos püspöknek, 1948. április 29. SzfvPL No. 4512 – 230/1948.

⁸⁷ SzfvPL No. 4512 – 230/1948.

Vasárnap tovább szeretnének pihenni. A templompénztári naplóból is látható, hogy több a perselypénz, mióta 9-kor van mise és nem 8-kor és fél tízkor.⁸⁸

A templomi nyelvkérdést Piliscsaba nemzetiségi viszonyainak 1945 utáni változásait követően így sikerült rendezni. Ez annak ellenére történt, hogy talán még az eddigieknél is bonyolultabb helyzetet kellett megoldani, számtalan ellentétes érdeket egyeztetni. A lakosság ki- és betelepülésével/betelepítésével új nemzetiségi konfliktusok rakódtak a régiekre, az üldözöttek új sérelmeket hoztak magukkal. Emellett a lakosság rétegződése előrehaladt, a különböző korosztályoknak és csoportoknak különböző időpontok feleltek meg. Ráadásul a politikai változások miatt a „hivatalos” gyűlések elsőbbséget élveztek, ezekhez kellett igazítani a misék időpontját. Az emberek életüket már nem a misék időpontjához igazították, hanem az istentiszteleteket kellett hozzájuk igazítani. A vallás és vele együtt az egyház a szekularizációval és a totális állammal szembeni konfliktusában elvesztette kiemelt szerepét. A falusi közösségek közéletének már nem voltak, mivel nem is lehettek színterei a katolikus egyház-községek ülései vagy az istentiszteletek. A közélet színtere a templomon kívülre helyeződött, az emberek még vasárnaponként összegyűltek a templomnál, de a férfiak egy része már nem azért ment el, hogy misét hallgasson, hanem hogy kint beszélgessen.

Összegzés

Piliscsabán három nemzetiség, a német, a szlovák és a magyar élt egymás mellett a 18. század óta. A nemzetiségi konfliktusok a nyelvhasználat kérdésében kerültek felszínre. Mivel a lakosok nagy többsége katolikus volt, a római katolikus istentiszteletek nyelvhasználatának kérdésében fogalmazódtak meg a nyelvhasználati igények. Súlyos konfliktusok oka volt ez a probléma, több esetben a megyés püspök döntése sem nyugtatta meg a kedélyeket. A probléma időről-időre visszatért, végleges rendezést nem nyert. Nem is lehetett végleges megoldást találni, hiszen minden nemzetiség a saját nyelvének túlsúlyát igyekezett érvényre juttatni, ráadásul folyamatosan változtak a nemzetiségi arányok. Kezdetben a megyés püspököt igyekeztek rábírni a hívek, hogy a saját érdekeiknek megfelelő döntést hozzon. Az 1920-as évektől kezdve azonban már a tárgyalásos megegyezés került előtérbe. Így sikerült rendezni a kérdést utoljára 1948-ban is. Az istentiszteleti nyelvhasználat szabályozása a magyarosítás eszköze lehetett volna, de a székesfehérvári püspökök nem törekedtek

---

⁸⁸ SzfvPL No. 4512 – 3192/1948.

erre. Az állami nemzetiségpolitika nem jelent meg az egyházmegye gyakorlatában. 1948 után, a Rákosi-rendszer viszonyai között a templomi nyelvhasználat kérdése már nem lehetett olyan jelentőségű kérdés, mint korábban volt. A vallást a totális állam teljesen a magánélet szférájába kényszerítette, és igyekezett felszámolni az egyházak önállóságát, ami által konfliktuskihordó és -megoldó szerepük háttérbe szorult. A falusi közéletnek már nem volt része az egyházak belső élete. A nemzetiségi konfliktusok más, politikai téren jelentkeztek, illetve a proletár internacionalizmus jegyében meghaladottnak tekintették azokat. Az 1960-as évektől a katolikus egyházban is változás történt, amikor a II. vatikáni zsinat a helyi püspöki karokra bízta annak eldöntését, hogy milyen nyelven tartsák az istentiszteleteket. A latint a nemzeti nyelv váltotta fel a liturgiában. Az igazán döntő azonban az volt, hogy a második világháború utáni népességmozgások megváltoztatták a nemzetiségi arányokat és így felgyorsították a többségi nemzethez való asszimilációt.

A felhasznált irodalom és rövidítések jegyzéke

Levéltári források

- MOL** Magyar Országos Levéltár
X 2. 37246. Libri Regii 62. köt.
X 2117 A 457 Pilisvörösvár, római katolikus anyakönyvek
X 4439. 10492. d. Veszprémi Püspöki Levéltár, Visitationes Canonicae
X 7593. 21184. d. Székesfehérvári Püspökség Levéltára, Visitationes Canonicae
- OSZK Kt.** Országos Széchenyi Könyvtár, Kézirattár
Fol. Lat. 2027.
- PML** Pest Megyei Levéltár
XXIII. 806. b. 5. köt. Piliscsaba, vb-jegyzőkönyvek
- PSZL** Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár
274. f. 17/48. őe., 93.

- SzfvPL** Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár
No. 321 Lazarista renddel kapcsolatos iratok
No. 4512 Piliscsaba plébánia iratai
No. 4512 A Klotildliget lelkészség iratai
No. 4512.sch. Piliscsabai iskolaügyek

Nyomtatott források

BÉL

- 1977 *Bél Mátyás Pest megyéről.* Ford.: SZABÓ Béla. Jegyz., kieg.: PINTÉR Emil-né. Szentendre, 1977 (*Pest Megyei Múzeumi Füzetek*, X.).

BOROSY

- 1997 *Pest-Pilis-Solt vármegye 1728. évi regnicoláris összeírása.* 1. köt. Feldolg., előszó: BOROSY András. Budapest, Pest Megyei Levéltár, 1997.

DOBROVITSNÉ

- 1970 DOBROVITS Mátyásné: *Piliscsaba felszabadulási emlékkronikája 1945–1970.* Kézirat. Piliscsaba, 1970. Pest Megyei Levéltár XXXII. 5-a 81. doboz, Krónikák levéltári gyűjteménye, Budapesten őrzött pályázatok

FEKETE

- 1943 FEKETE Lajos: *Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása.* Budapest, Magyar Történettudományi Intézet, 1943.

HORVÁTH ET AL.

- 2000 *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 15. Pest megye.* Írta: HORVÁTH Lajos, KOVACSICS József. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal Népszámlálási Főosztály, 2000.

KEPECS

- 1995 *1949. évi népszámlálás. Vallási adatok településenként.* Szerk.: KEPECS József. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1995.

KEPECS

- 1996 *1949. évi népszámlálás. Vallási adatok százalékos megoszlása településenként.* Szerk.: KEPECS József. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1996.

Népszámlálás

- 1881 *A Magyar Korona országaiban az 1881. évben végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve.* 2. köt. Szerk.: Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Budapest, 1882.

Összeírás

- 1920 *Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása.* Budapest, Magyar Békeküldöttség, 1920.

PESTY

- 1984 *Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából. Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítései.* Közreadja: BOGNÁR András. Jegyz.: HORVÁTH Lajos. Szentendre, Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár, 1984 (*Pest Megyei Téka*, 6).

SZABÓ

- 1998 *A tanítók összeírása 1770/71-ben Pest-Pilis-Solt vármegyében és Fejér-, Hont-, Nógrád vármegyék egyes helységeiben.* Szerk.: SZABÓ Imre. Ford.: BOROSY András. Bev.: MÉSZÁROS András. Budapest, TIT Teleki László Ismeretterjesztő Egyesület, 1998.

Szent Vince

- 1930 *Szent Vince.* Hitbuzgalmi és karitatív folyóirat. 1930/4.

TILKOVSKY

- 1989 TILKOVSKY Loránt: *A szlovákok történetéhez Magyarországon 1919-1945. (Kormánybiztosi és más jelentések nemzetiségpolitikai céllal látogatott szlovák lakosságú településekről.)* Budapest, 1989 (*Hungaro-Bohemicoslavica*, 3.).

Szakirodalom

Csíky

- 2001 CSÍKY Balázs: *Piliscsaba.* Budapest, TKM Egyesület, 2001 (*Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára*, 708.).

CSÍKY

- 2002 CSÍKY Balázs: Az angolkisasszonyok iskolája Klotildligeten. In: *Sic Itur Ad Astra*, 14. (2002) 4. sz. 151–183.
- 2003 CSÍKY Balázs: A Szent Imre Kör. In: *Kút* (2003) 3–4. sz. 130–141.

DINNYÉS ET AL.

- 1986 DINNYÉS István et alii: *Pest megye régészeti topográfiája. A budai és a szentendrei járás*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986 (*Magyarország régészeti topográfiája*, 7).

GÓDÁNY

- 2001 GÓDÁNY Erika: Városov Gyula székesfehérvári püspök (1901–1905). In: *A Székesfehérvári Egyházmegye névtára 2001*. Székesfehérvár, 2001. 27–36.

GYÖRFFY

- 1998 GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. 4. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1998.

KOSÁRY

- 1965 KOSÁRY Domokos: Pest megye a kuruckorban. In: *Pest megye múltjából*. Szerk.: KELETI Ferenc, LAKATOS Ernő, MAKKAJ László. Budapest, Pest Megye Tanácsa, 1964. 9–95.

SMITH

- 1995a SMITH, Anthony D.: A nacionalizmus. In: *Eszmék a politikában*. Szerk.: BRETTER Zoltán, DEÁK Ágnes. Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995. 9–24.
- 1995b SMITH, Anthony D.: Kiválasztott népek: miért maradnak fenn egyes népcsoportok? In: *Eszmék a politikában*. Szerk.: BRETTER Zoltán, DEÁK Ágnes. Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995. 27–52.

WERTNER

- 1898 WERTNER Mór: Az Árpádkori nádorok genealógiája. Második közlemény. In: *Turul* (1898) 113–125.

ZSOLDOS

- 2001 ZSOLDOS Attila: Pest megye az Árpád-korban. In: *Pest megye monográfiája*. 1. köt. 2. rész. Szerk. ZSOLDOS Attila. Budapest, 2001. 32–75.